

Néprajzi látókörom kitágulása

Nyugdíjas koromban értem meg az 1989-es eseményeket. Már a „hetvenkedés” küszöbén jártam, amikor a néprajzi mező kitágult előttem. Első utam a Kriza János Néprajzi Társaságba vezetett, ahova felvételemet kértem. A *Vadrózsákat* gyűjtő püspökünk nevét viselő társaságnak egyetlen unitárius lelkésztagja vagyok. Amíg csak egy botra támaszkodva jártam, addig részt vettem a székhelyen és vidéken tartott összejövetelein. Pozsony Ferenc, Keszeg Vilmos, Barabás László a vezetők közül, István Lajos, Szócs Lajos, Fazekas Loránd és mások a tagok közül kerültek ismeretkörömbe.

Második lépésként a dicsői Sipos Domokos Művelődési Egylet keretében mint elnök létrehoztam a magyarózdi néprajzos nevét viselő Horváth István Szakkört. Helybeli és vidéki pedagógusok, lelkészek jelentkeztek munkatársnak. A kezdeti lelkesedés hevében értünk el némi eredményt. Ide könyvelem el a karácsonyi-újéesztendei ünnepkör szokásainak gyűjtését. A dr. Kriza Ildikó és dr. Molnár István által szakellenőrzött kérdőívre a következő 16, Kis-Küküllő menti faluból érkezett válasz: Ádámos, Bethlenszentmiklós, Bonyha, Désfalva, Dicsőszentmárton, Harangláb, Héderfája, Küküllődombó, Küküllőszéplak, Magyarsáros, Pipe, Szászcsovás, Szászdányán, Szőkefalva, Vámosgálfalva, Vámosudvarhely.

A gyűjtés eredményeit egykori pipei tanítványom, Burus János csíkszeredai magyartanárral az általa szerkesztett *Kútforrás*ban megjelentette.

A gyűjtésekből a témával kapcsolatosan lényeges következtetések vonhatók le. Itt csak néhányat emelek ki közülük:

– Rendtartó szokással van dolgunk. A közösség által hozott szabályok áthágása lapátbüntetést érdemel.

– Társadalmi jelleget is hordoz. Az „uraknál” a nagyköszöntőt, a „parasztoknál” a kicsit mondták. Az uraktól több pénz is kaptak.

– Hagyományátadás jellege is van. A kicsik az iskolások, önállóan, a felnőttek tanítók beleszólása nélkül döntenek ünnepi táncuk ügyében.

– Az ajándékozás mozzanata fontos a számukra. Ennek egyik hordozója az „aranycsitkó” volt. De csak Dicsőben és azon alól járt – az adatközlések szerint. Volt olyan idős adatközlőm, aki emlékszik jól, hogy gyermekkorában az aranycsitkó vitt neki ajándékot. Olyannal is találkoztam, aki csak szüleitől hallotta, hogy valamikor az aranycsitkó dobta be az ajándékot. Dicsőn felül egyik gyűjtés sem említi. Désfalván külön rákérdeztem adatközlőmre: A faluban járt-e az aranycsitkó? „Mű nem az aranycsitkót, hanem a Sárga csitkót adtuk elő, mikor ifjak voltunk. Azt tanította be nekünk Sándor Gergelyné, az unitárius papné” – hangzott a válasz.

Az „aranyos vízből” Dicsőben velem egykorú adatközlőim gyermekkorukban még ittak. De azon alól, Ádámoson a cigányok is már csak az öregektől hallottak

róla. Dicsőn felül új esztendőre virradólag versenyeztek érte, ki merít hamarább a csorgóról aranyvizet.

Vízkeresztkor tapasztalható: ami az egyik felekezetenél liturgikus cselekmény, az a másiknál paraliturgiás szokás. Vannak falvak, ahol az unitáriusok és reformátusok is behívják a román papot házszentelni, vagy legalább hozatnak a szentelt vízből. Ugyanúgy járnak el vele, mint az ortodoxok és a katolikusok.

A Horváth István Szakkörnek köszönhetően az anyaországi néprajzosokkal is megismerkedtem. Itthon felmerült az igény, hogy a Sipos Domokos Egylet könyvtárát egészítsük ki néprajzi forrásmunkákkal. A könyvtár néprajzi részlegét akkor sikerült tovább szaporítani, amikor bekapcsolódtam a Magyar Műveltségi Szolgálat életébe. Vezetője, Tatár József felajánlotta, pályázat útján segítyt szerez könyvvásárlásra, csak állítsam össze a listát. Jól emlékszem, Kríza Ildikóval egy egész délután böngészünk, a fontosnak vélt kötetek felsorolására. A listát átadtam Tatár Józsefnek. Egy szép napon kis teherszállítójával a kapunk előtt megállt. Behozta az értékes könyvrakományt. Innen később felvittük a Magyar Házba.

Tatár József nemcsak könyveket hozott a Sipos Domokos Egyesületnek, hanem tévéantennát, hogy az MTV adásait könnyebben foghassuk, ami abban az időben ritkaságnak számított. Az antenna felszerelésében a Szolgálat egyik tevékeny tagja, Kríza Kálmán is segített. Ma is fülemben cseng annak a felejthetetlen „énekórának” az emléke, amelyet szerény hajlékunkban maga Kálmán vezényelt, saját szerkesztésű *Dalos könyvéből*, tüzes, „küküllőmenti derűjében”.

Néprajzi ismeretségi köröm tovább bővült, de anyaországi jelleggel. Küküllő vidéki gyűjtőútja során felkeresett a Küllös testvérpár: Imola és Imre, Molnár Ambrussal együtt. Éppen nálam volt az egyházközség levéltárából a Küküllői Unitárius Egyházkörményék 1815–1866 között tartott *Partialisainak Jegyzőkönyve*. Ebben vettem észre, hogy a soron levő egyházi ügyek letárgyalása után a Partialis, a maga személyi összetételében átalakult „Papi székké”, és válópereket tárgyalt. Imolától megkérdeztem, a néprajzot érdekli-e a válóper? Igen, válaszolta. Kérésére a forrásanyagból összeállítottam egy húszperces előadást. A Református Teológiai Doktorok Kollégiumának Vallási Néprajz Szekcióján felolvastam. Dolgozatomat Kríza Ildikó elolvasta, és ajánlotta, dolgozzam ki részletesen, s adjam be az önkéntes gyűjtők pályázatára. Kidolgoztam, függelékeivel, mellékleteivel együtt 400 oldalra terjedt, de pályázat nem lett belőle. Azonban Forrai Ibolya, a Néprajzi Múzeum Adattára részére megvásárolta, és első díjat, 30000 forintot kaptam érte.

A Vallási Néprajz Szekció konferenciáin más alkalommal is tartottam előadást: a Ráday Kollégiumban, a debreceni református kollégiumban, Mátraházán a református lelkészek üdülőjében. Itt hangzottak el *A ravai halottak útja, Fegyelmi eljárások a Küküllői Unitárius Egyházkörményekben, Pipe, a vallási néprajz tükrében, Lukács Sándor ravai búcsúztatói* című előadásaim. Legutóbbiból Kríza Ildikó biztatására pályázat, könyv is lett (Adorjáni 2006b). Legutoljára 2000-ben, a Ráday Kollégiumban tartottam előadást *Úrvacsorai jegyek felajánlása a magyarsárosi unitáriusoknál* címmel. Ennek az az érdekessége, hogy az unitári-

us hitelvek a „helyettes elégtétel tanát” nem ismerik, de a sárosi hívek gyakorolják. Távollévő fronton harcoló, fogságban sínylődő hozzátartozóik nevében, helyett vagy az „elesettek emlékére” adják az úrvacsorakenyeret és -bort. Náluk alakult ki az úrvacsora paraliturgiája. Amikor a lelkész a hivatalos szertartást elvégezte, a záróének után a kurátor az úrasztalához lép, s az azt igénylő asszonyok kis kendőjébe néhány kocka kenyeret tesz, kis üvegekbe bort tölt. Azok hazaviszik betegeik részére. A megmaradt kenyérkockákat elhasználják. A bort félreteszik a családban előforduló betegség esetére. Az úrasztala feletti búzakoszorút, amíg azt nem váltotta Sároson is fel a kopjafamintás csillár, az abban az évben konfirmált leányok aratás után levették, s a régi kalászokat újjal kicserélték.

Hanyagló napjaimat a konferenciák szép élményekkel gazdagították. A már említettek mellett a magyar néprajz kiemelkedő személyiségeivel ismerkedtem meg: Erdélyi Zsuzsannával, Szigeti Jenővel, Hála Józseffel, Szalay Emőkével. Dankó Imre „egybélivel” eddig csak írásban, most személyesen is megismerkedtem. Felvidék, Kárpátalja, Délvidék sorstárs néprajzosaival is ismeretséget kötöttem.

A Horváth István Néprajzi Kör révén jutottam el az Önkéntes Gyűjtők táborába, Halász Péter elnök jóvoltából. A szakkör és a magam nevében a Néprajzi Múzeumba több pályamunkát adtam be. A díszteremben tartott ünnepélyes díjkiosztások számomra emlékeztetések maradtak. Az összejövetelek némelyikén én is megjelentem, Jászberényben, Berettyóújfaluban, Vácon, Hajdúdorogon. Neves gyűjtőtársakkal ismerkedtem meg: a makói Rácz Sándorral, a görögkatolikus Kissfalussy János kollégámmal mindig egy szobában szálltunk meg.

Az összejövetelek közül részemre a legjelentősebb a váci volt. A Horváth István Néprajzkör tagjai által kérdőívre gyűjtött adatokból Kis-Küküllő menti népmondák címmel dolgozatot készítettem, s az önkéntes gyűjtők 1994. évi pályázatára beadtam. A Néprajzi Múzeum felkérésére a váci összejövetelel felolvastam. Kodolányi János, a Magyar Néprajzi Társaság akkori elnöke hozzájárulásomat kérte a mondák közreadásához. Megtisztelő kérésének eleget tettem. Így a mondák a Landgraf Ildikó szerkesztette kötetben megjelentek. Magyar Zoltán innen vette át, és sorolta kötete 242. oldalán a nevem alatt feljegyzett 34 monda közé.

Közülük a Désfalvi Faluhely 17 változatához személyes élményem fűződik. Még a kérdőív kibocsátása előtt történt, felkeresett a désfalvi egykori magyar községi jegyző 80 éves lánya. Így köszöntött rám: „Halottam, hogy »régiségekkel« foglalkozik. Én is tudok egyet, még leánykakoromban hallottam désfalvi szolgálonktól” – s elmondta az egyik változatot: „A Revecke dűlő mellett, a Grujon leereszkedve jobbra van a Faluhely. Hagymástelkének is mondják. Állítólag itt volt a régi falu. Az emberek a templomban voltak. Egy leányka észrevette, hogy jönnek a tatárok. A népnek hírt adott. A nép imádkozott, hogy a jó Isten mentse meg őket. Mire a tatárok megjöttek, a falu elsüllyedt, csak a harang maradt meg. Évek múlva egy román pásztor megtalálta, a kocája belé malacozott. Az unitárius egyháznak adta. Később beolvasztották egy másik harangba.” Majd, a faluban rokoni lá-

togatáson járva, nagynéném magyarul anyanyelvi szinten beszélő román férje egy másik változatot mondott el.

A kérdőív átadásakor megkértem a magyartanárt, hogy tanítványait biztassa arra, hogy gyűjtésük során fordítsanak különös figyelmet a Faluhely mondájára. Miután a gyűjtések hozzám kerültek, kimentem Désfalvára. Felkerestem az adatközlőket, s a monda 17. változatát vettem magnóra. Az adatközlőkkel való beszélgetés közben más témába is belebotlottunk. Így a siratókba. Az egyik családnál az asszony szóba hozta, hogy a faluban a halottakat jajszóval el szokták siratni. Annak idején ő is elsiratta az édesanyját. Kértem, ha emlékszik még a szövegre, siratózza el most is, magnómon megörökítem. „Emlékszem rá, fel tudnám idézni, de nem tehetem, megzavarnám síri nyugalma” – válaszolta. Kudarcom elszomorított. Siratóim számát szerettem volna désfalvi példával is szaporítani. Vigasztalásul eszembe jutott régi, gyermekkori játszótársam, Paci János. Azelőtt nemrég halt meg. Elmentem a feleségéhez, aki elsiratózta számomra a férjét, és megörökítettem magnón.

Mondagyűjtésem mellett a falucsúfolók és a harangok „szava” nem került nyomtatásba. Érdemesnek tartom emléktöredékeim közé sorolni őket. A „szépen lépő széplakiak” szomszéd települése „Héderfája, nincsen fája, nem fő meg a puliszkája”. A faluból a Küküllő hídján egyenes út vezet „Bihalybőgő Bonyhára”. Heti- és országos vásáraitra a környékbeli román és szász falvakból sok bivalyt hajtanak fel. Éktelen bőgésükkel zavarják a falu csendjét. Bonyha mellett van a „Tyúkszaros Leppend”. A szájhagyomány szerint a faluban más állatot nem, csak tyúkot tartanak. Közel laknak ide a „szilvamagos csávásiak”. Úgy beszélnek, mintha szilvamag volna a nyelvük alatt. A désfalviak állítják ezt róluk. Azért ők is visszakapják a kölcsönt, mert a csávásiak szerint „híd alatt főzik a szilvaízet”. S ha már a szilvára tértem, a dicsői piacot sem hagyhatom ki. Amikor bő szilva-terméskor megkérdik a piaci árusítót: „Hová valósi, bácsi”?, felszegett fejjel, kidüllesztett mellel, büszkén vágja oda: „magyarsárosi”. Gyenge szilvahulláskor lecsüggesztett fejjel, dűnnyögő hangon csak „sárosi”.

Most hallgassunk a harangok szavára: a gogánvэрáljai nagyharang mind azt zokogja: „Nin-csen bú-za, nin-csen bú-za.” A kisharang megvigasztalja: „Ad Gál, ad Gál!” A falu földbirtokosát hívták Gálnak. A csávási nagyharang fennhangon kongatja: „Gaz-dag Csá-vás, gaz-dag Csá-vás”. A kicsi rávágja: „Ron-gyos Mi-ke-fal-va, ron-gyos Mi-ke-fal-va!”

A Horváth István Néprajzi Szakkör székhelyét, a Magyar Házat elérte a magyar átok. Az RMDSZ helyi vezetősége, az elnevezésre hivatkozva, az épületet a Szövetség tulajdonának tekintette. Pályázati segéllyel átalakításokat végeztetett az épületen. Égisze alatt működött a Sipos Domokos Művelődési Egyesület, melynek keretében a néprajzi mellett irodalmi kör, dalárda, színjátszó csoport alakult. Az első években helybeli és meghívott előadók közreműködésével történelmi, irodalmi és más tudományos előadások hangzottak el. A Magyar Házban a dicsői magyar kulturális élet felpezsdült. Azonban a tulajdonjog feletti vita ha-

mar lehűtötte. Az épület telekkönyvi tulajdonosa a három magyar egyházközség volt, melyeknek a használatért törvényes lakbér járt. Az egyházak, jogaikat érvényesítve, kérték a házbért. Az RMDSZ elnöksége erről hallani sem akart. A vita vesztese a Szövetség lett, s a Magyar Házból kiköltözött. Új hajlékot szerzett magának. Kibérelte az üresen maradt zsinagógát, amelyet szintén pályázati segíellyel Magyar Művelődési Központtá alakított át. A kettészakadás maga alá temette az SDME szakköreit, így a néprajzit is. A Magyar Házban egyedül a könyvtár és a dalárda működött tovább. A zsinagógában a dicsői magyar kulturális élet újraindult.

A szakadást megelőző események között van egy személyes emlékem. Az SDME *Város a Kis-Küküllő partján* címmel kiadványsorozatot tervezett. Régi helytörténeti dokumentumokat akart közölni, különösen az egyházközségek levéltáraiból. Üdvös kezdeményezésnek véltem. Az első szám két dolgozattal megjelent.

A második számhoz én is hozzá kívántam járulni, *Helytörténeti adatok a dicsőszentmártoni unitárius egyházközség 1816. évi vagyonszeírásában* című munkámmal. Beadtam közlésre. Bírálója, a dicsői líceum magyartanára kiadásra javasolta. Vártam megjelenését, de mindhiába. A kiadásra kapott pályázati segíellyből fehérasztal terült, a dalárda 10 éves évfordulójára megjelent vendégkörök tiszteletére. A kiadatlan dolgozatot fiókomba rejtettem, de a kudarc a néprajztól nem távolított el. Maradék erőmmel és tehetséggel tovább tevékenykedtem. Több kiadványba besegítettem. Dr. Molnár István kérdőívére összegyűjtöttem a Vízmellék néhány falujának tavaszi szokásait. A tanár úr adataimat a *Vallási néprajz* 6. kötetében megjelent *Tavaszi ünnepkör az erdélyi unitáriusoknál* című tanulmányában idézte (Molnár 1994: 104). Csávossy György a *Jó boroknak szép hazája, Erdély* című kötetéhez a Kis-Küküllő menti szőlőművelésről gyűjtöttem adatokat. Néhai püspökünk, Ft. dr. Szabó Árpád kérésére az elődje, dr. Erdő János emlékkönyvébe megírtam *A pipei unitárius egyházközség 1923–1997 közötti keresztelési anyakönyvének elemzése* című dolgozatomat (Adorjáni 2007). A Magyar Zoltán kötetében megjelent mondákra, valamint a csíkszeredai *Kút* főben közzölt szokásleírásokra már utaltam.

Lelkészi hivatásomról nyugdíjas és özvegy koromban sem feledkeztem meg. Esperesünk távollétében többször álltam szószékre.

Néprajzzal is tovább foglalkoztam. Ökumenikus szolgálatomat is néprajzi háttérrel fejeztem be, unitáriusként református templomban, amikor a szókefalvi 50 évesek 2006-ban kortárstalálkozót³⁹ rendeztek. Köztük mind a három magyar felekezetnek voltak hívei. Ökumenikus hálaadó istentiszteletre a református templomban gyűltek össze családtagjaikkal együtt. Mind a három lelkész szolgálatát igényelték. Az unitárius kolléga kórházban feküdt, helyettesítésére engem kértek meg. Kérésüket örömmel teljesítettem. Hiszen volt közöttük olyan is, akit 50 évvel azelőtt én kereszteltem. Szószékre két botra támaszkodva nem léphettem. Pa-

³⁹ A kortárstalálkozót Balázs Lajos a néprajz körébe illesztette (lásd Balázs 1992).

lásttal a vállamon, a szőkefalvi református templom úrasztala mellett ülve mondtam el a prédikációt.

Néprajzi háttérrel lelkészi pályafutásom emlékeinek ékes koronája *Pipe – Egy Kis-Küküllő menti unitárius falu száz éve* című könyvemnek megjelenése volt (Adorjáni 2011). Négy helyen való bemutatója maradandó élményekkel gazdagított. Kiadása egybeesett a Kriza János születésének 200. évfordulóján tartott emlékünnepség időpontjával. 2011. június 28-án a püspök nevét viselő néprajzi társaság és az egyházi vezetőség közös szervezésében a püspöki hivatal Dávid Ferenc Imatermében az alkalomhoz illően több szakelőadás hangzott el. Ezek záróakkordjaként dr. Kriza Ildikó a jelenlévő néprajzi kutatók és egyházi vezetők előtt bemutatta könyvemet, őt követte Ft. Bálint-Benczédi Ferenc püspök úr méltatása. Hiszen az ő elődjeinek is mély pipei gyökerei vannak, édesapja a falu szülőtte.

Ez volt az első bemutató. A másodikra a könyv tárgyának színhelyén, fiatalokunk szolgálati falujában, Pipén került sor 2011. szeptember utolsó vasárnapján, az esztendő egyetlen unitárius jellegű ünnepén, őszi hálaadáskor. A régi pipei unitáriusok ezt Szent Mihály-napi úrvacsoraosztásnak tartották. A pipei-nádasi unitárius egyházközség vezetősége, élén Jenei Csaba lelkésszel és Gergely Áron, Gergely János megyebírókkal, valamint az erdő közbirtokosságának elöljárósága ezt az alkalmat tartotta a legmértöbb keretnek könyvem bemutatására. Engem a legjobban ez hatott meg. Ekkor, 90. évem hajnalán vettem utoljára palástot vállamra, s végeztem lelkészi szolgálatot. Kollégám felkérésére én mondtam az úrvacsorához előkészítői beszédet, az ágendát. Az úrasztala mellé készített széken ülve prédikáltam. Amint végigpásztáztam az elem táruroló képet, emlékkönny cseppent szememből. Mintha mi sem történt volna az elmúlt fél évszázad alatt. Az akkor 46 lelket számláló pipei gyülekezet temploma éppen olyan zsúfolásig megtelt zsoldárzó hívekkel, mint az én szolgálatom idején, mikor 368-an voltunk. Mintha csak helycsere történt volna. Az akkori édesapák, édesanyák, nagyanyák kiköltöztek a Kerekszőlő hantjai alá, egy munkás élet fáradalmi után végső pihenőre, helyeiket átadták a közeli, a távolról hazasereglett utódoknak. A világ bármely pontjáról jött valaki, jól tudta, melyik padba kell ülnie. Abba a padba, melyben elődei fohászokdtek Istenhez. A pipei 201 éves templomi ülésrendben az ősök tisztelete nyilvánult meg.

Ágendámat Jézusnak az utolsó vacsorán tanítványaihoz intézett szavaira alapoztam: „Valahányszor ezt cselekszitek, az én emlékezetemre tegyétek.” (1Kor 11,25.) Ágendám után felzendült a szent vacsorához hívó ének: *Jer az úrnak asztalához, Jézusnak áldott serege!* (Unitárius énekeskönyv, 166. ének.) És jöttek őseik padjából őseik nyomába a késői utódok a régi szép hagyományos rendben, nem és korcsoportok szerint körbeállni az úrasztalát.

Az úrvacsorai jegyeket Jenei Csaba osztotta, a kenyeret ugyanarról az ezüst tálcáról, amelyről egykor én adogattam az elődöknek. Csak éppen a két kenyérnek más-más íze volt. Az egykorinak búzáját a pipei hármashatár érlelte, s falatjában az egész faluközösség összetartó ereje ízlett. Hiszen maga a család sarlózta kévé-

be, kalangyába. De hazahordásához, kicsépeléséhez a rokonság, komaság, szomszédság segítő kalákájára volt szükség. A mai kenyeret pék sütötte, üzletből vásárolták. Ezért is verejték hullott. Igaz, nem a mező barázdájában, hanem a gyár műhelyében, az iroda asztalára, a vándorút porába, de egyazon célért: a család, a gyermek boldogságáért. Mindkettőért egyazon imádság fakadt a hívek ajakán:

Megáldottad Atyánk
Kezünk munkáját,
Barázdás arcunknak
Verejtékhullását.
Asztalunkon már a
Mindennapi kenyér,
Áldunk téged ezért,
Ha barna, ha fehér.
Ámen

Mindkettőt egyazon értelemben vették a hívek, Jézus tanítására, megtört testére emlékezve. Majd kezébe vette kollégám a kelyhet, ugyanazt, amelyet egykoron én adogattam híveimnek, igaz, most nem Csillaghegy nedűje csillogott benne, ki tudja, szőlőjét szép Erdélyország melyik napfényes hegyoldalán szüretelték. Akárhol is, de egyazon értelemmel vették magukhoz a hívek, Jézus halálára, kiöntött vérére emlékezve. Miután a szent jegyek kiosztása véget ért, mindenki visszatért a helyére. Az úrvacsorát vevők közösségéből a gyülekezet elé lépett a Kriza János Néprajzi Társaság alelnöke, aki szintén unitárius, Szabó Árpád Töhötöm. Szép, veretes szavakkal bemutatta a könyvemet. Bemutatója után kötelességemnek éreztem köszönetet mondani mindazoknak, akik könyvem létrejöttét elősegítették.

A harmadik bemutatóra Marosvásárhelyen, a Bolyai téri unitárius egyházközség tanácsstermében, 2011. október 28-án került sor Nagy László egyházi főjegyző úr szervezésében, Barabás László néprajzkutató ismertette a könyvemet.

A negyedik, egyben utolsó alkalommal szülővárosomban, Dicsőszentmártonban került sor a bemutatóra, amelyet dr. Kakassy Sándor, az RMDSZ helyi szervezetének volt elnöke javasolta és szervezte a Magyar Kultúra Székházában. Nt. Nagy Endre unitárius esperes ismertette a könyvemet 2011. november 11-én.

Mind a négy eseményt pályafutásom maradandó emlékei közé sorolom.